SHAYBONIYLAR DAVRIDA BUXORO XONLIGINING IQTISODIY HAYOTI

Shermuxammadova Rayxona Shuxratjon qizi

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti Namangan filiali "Tarix" yo'nalishi II bosqich

rayhonashermuxammedova2007@gmail.com

+998500887232

ANNOTATSIYA

Ushbu ilmiy maqolada Shayboniylar sulolasi hukmronligi davrida Buxoro xonligining iqtisodiy hayoti, uning asosiy tarmoqlari va rivojlanish xususiyatlari tahlil qilinadi. XVI asrda Movarounnahr hududida shakllangan siyosiy jarayonlar bilan bir qatorda qishloq xo'jaligi, hunarmandchilik, ichki va tashqi savdo, pul muomalasi hamda soliq tizimida yuz bergan o'zgarishlar iqtisodiy taraqqiyotning muhim omillari sifatida ko'rib chiqiladi. Maqolada Buxoro shahrining savdo-hunarmandchilik markazi sifatidagi mavqei, sug'orma dehqonchilikning iqtisodiyotdagi o'rni, karvon savdosining rivojlanishi va Shayboniylar davridagi pul islohotlari tarixiy manbalar asosida yoritiladi. Shuningdek, iqtisodiy jarayonlarning davlatning siyosiy barqarorligi va shaharlar taraqqiyoti bilan o'zaro aloqadorligi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar. Shayboniylar, Buxoro xonligi, Movarounnahr, iqtisodiy hayot, qishloq xo'jaligi, sug'orma dehqonchilik, hunarmandchilik, ichki savdo, tashqi savdo, pul muomalasi, soliq tizimi, Buxoro, karvon savdosi.

АННОТАЦИЯ В данной научной статье анализируется экономическая жизнь Бухарского ханства в период правления династии Шейбанидов, его основные отрасли и особенности развития. Наряду с политическими процессами, происходившими на территории Мавераннахра в XVI веке, изменения в сельском хозяйстве, ремесленном производстве, внутренней и внешней торговле, денежном обращении и налоговой системе

рассматриваются как важные факторы экономического развития. В статье на основе исторических источников освещаются положение Бухары как торгово-ремесленного центра, роль орошаемого земледелия в экономике, развитие караванной торговли и денежные реформы периода Шейбанидов. Также анализируется взаимосвязь экономических процессов с политической стабильностью государства и развитием городов.

Ключевые слова. Шейбаниды, Бухарское ханство, Мавераннахр, экономическая жизнь, сельское хозяйство, орошаемое земледелие, ремесло, внутренняя торговля, внешняя торговля, денежное обращение, налоговая система, Бухара, караванная торговля.

ABSTRACT

This scientific article analyzes the economic life of the Bukhara Khanate during the rule of the Shaybanid dynasty, its main sectors, and the characteristics of its development. Alongside the political processes that took place in the territory of Transoxiana in the 16th century, changes in agriculture, handicrafts, domestic and foreign trade, monetary circulation, and the tax system are examined as important factors of economic development. The article, based on historical sources, examines the position of Bukhara as a center of trade and handicrafts, the role of irrigated agriculture in the economy, the development of caravan trade, and the monetary reforms carried out during the Shaybanid period. It also analyzes the interrelationship between economic processes, the political stability of the state, and the development of cities.

Keywords. Shaybanids, Bukhara Khanate, Transoxiana, economic life, agriculture, irrigated agriculture, handicrafts, domestic trade, foreign trade, monetary circulation, tax system, Bukhara, caravan trade.

Kirish. XVI asr Movarounnahr tarixida Shayboniylar sulolasi hukmronligining o‘rnatilishi bilan bog‘liq muhim siyosiy va iqtisodiy jarayonlar davri hisoblanadi. Muhammad Shayboniyxon boshchiligidagi shayboniylar 1500-1501-yillarda Movarounrda o‘z hokimiyatini mustahkamlab, Samarqand va Buxoro

kabi yirik siyosiy hamda iqtisodiy markazlarni o‘z tasarrufiga oldilar. Keyinchalik Buxoro shahri davlatning muhim siyosiy markazlaridan biriga aylanib, uning iqtisodiy va savdo hayotida ham katta ahamiyat kasb etdi. Shu sababli Shayboniylar davridagi iqtisodiy jarayonlarni o‘rganish Markaziy Osiyoning XVI asrdagi ijtimoiy-iqtisodiy tarixini tushunishda muhim ilmiy ahamiyatga ega.1

Shayboniylar davrida Buxoro xonligi iqtisodiyotining asosini, avvalo, sug‘orma dehqonchilik tashkil etgan. Zarafshon va boshqa daryolarning suvidan foydalanish, mavjud ariqlar va kanallarni saqlash hamda yangi sug‘orish inshootlarini barpo etish qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining rivojlanishida muhim omil bo‘lgan. G‘allachilik, bog‘dorchilik, uzumchilik va boshqa xo‘jalik tarmoqlari aholining oziq-ovqat ehtiyojlarini ta’minlash bilan birga bozorlar uchun mahsulot yetkazib bergan. Yerga egalik qilish va undan foydalanish shakllari esa davlatning soliq tizimi hamda ijtimoiy munosabatlari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan.

Shaharlar iqtisodiy hayotida hunarmandchilik va savdo alohida o‘rin egallagan. Buxoro, Samarqand va boshqa yirik shaharlarda to‘qimachilik, kulolchilik, metallsozlik, zargarlik, charmsozlik kabi hunarmandchilik turlari rivojlangan. Buxoroning geografik joylashuvi uni Movarounnahrning boshqa hududlari bilan bir qatorda Xuroson, Eron, Hindiston va boshqa mamlakatlar bilan savdo aloqalarida muhim markazga aylantirgan. Karvon yo‘llari orqali turli xil hunarmandchilik va qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining almashinuvi ichki hamda tashqi savdoning rivojlanishiga xizmat qilgan.2

- *1* Iranica. Vol. I. - New York: Encyclopaedia Iranica Foundation. Bregel, Y. (2009). Abu’l-Khayrids // Encyclopaedia

- *2* Burton, A. (1997). The Bukharans: A Dynastic, Diplomatic and Commercial History, 1550-1702. - Richmond: Curzon Press.

Shayboniylar davrining iqtisodiy tarixini o‘rganishda yozma manbalar bilan bir qatorda numizmatik va arxeologik materiallar ham muhim ahamiyatga ega. Xususan, tangalar davlatning pul muomalasi, siyosiy hokimiyati va iqtisodiy aloqalari haqida ma’lumot beradi. Muhammad Shayboniyxon va uning vorislari davrida tanga zarb qilish va pul muomalasini tartibga solishga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshirilgan. Soliq va yig‘imlar esa davlat xazinasining asosiy daromad manbalaridan biri bo‘lib, davlat boshqaruvi va harbiy xarajatlarni ta’minlashda muhim rol o‘ynagan.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi Shayboniylar davrida Buxoro xonligining iqtisodiy hayotini kompleks ravishda o‘rganish, qishloq xo‘jaligi, hunarmandchilik, savdo, pul muomalasi va soliq tizimining o‘zaro bog‘liqligini tarixiy manbalar asosida tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot davomida XVI asrga oid yozma manbalar, numizmatik ma’lumotlar va zamonaviy tarixshunoslikda yaratilgan ilmiy tadqiqotlardan foydalanish Buxoro xonligining iqtisodiy taraqqiyotini yanada aniqroq yoritish imkonini beradi.3

Asosiy qism. XVI asr boshlarida Shayboniylar sulolasining Movarounnahrda hokimiyat tepasiga kelishi hududning siyosiy va iqtisodiy hayotida muhim o‘zgarishlarni yuzaga keltirdi. 1500-yildan boshlab Shayboniylar asosiy siyosiy markazlarni o‘z nazoratiga oldilar. XVI asr davomida Buxoroning mavqei kuchayib, Abdullaxon II davrida u xonlikning muhim siyosiy, savdo va hunarmandchilik markaziga aylandi. Bu davr iqtisodiyotining asosini qishloq xo‘jaligi tashkil etgan bo‘lsa, shaharlar ishlab chiqarish va savdo aloqalarini birlashtiruvchi markazlar vazifasini bajargan.4

- *3* Chekhovich, O. D. (1965). Bukharskie dokumenty XIV veka. - Tashkent: Fan.

- *4* Davidovich, E. A. (1954). Denezhnaya reforma Shaybani-khana (Iz istorii sredneaziatskoy ekonomiki v XVI v.) // Materialy po istorii tadzhikov i uzbekov Sredney Azii. - Stalinabad.

Shayboniylar davrida qishloq va shahar xo‘jaligi o‘zaro chambarchas bog‘liq bo‘lgan. Qishloqlarda yetishtirilgan g‘alla, paxta, meva va boshqa mahsulotlar shahar bozorlariga olib kelingan, hunarmandchilik buyumlari esa qishloq aholisi ehtiyojlarini qondirgan. Sug‘orma dehqonchilik, chorvachilik, hunarmandchilik, savdo va pul muomalasi yagona iqtisodiy tizimni tashkil etgan. Buxoroning qulay geografik joylashuvi uning mintaqaviy savdo aloqalaridagi ahamiyatini oshirgan.

Qishloq xo‘jaligi Buxoro xonligi iqtisodiyotining asosiy tarmog‘i hisoblangan. Zarafshon vohasi va Buxoro atrofidagi sug‘oriladigan yerlar g‘allachilik, bog‘dorchilik va boshqa ekinlarni yetishtirishda muhim o‘rin tutgan. Sug‘orish kanallari va ariqlarni saqlash dehqonchilik mahsuldorligi uchun zarur bo‘lgan. Bug‘doy va arpa aholining oziq-ovqat ehtiyojlarini ta’minlagan, chorvachilik esa go‘sht, jun va transport vositalari bilan bog‘liq iqtisodiy faoliyatga xizmat qilgan. Yer va suvning davlat, xususiy mulk hamda vaqf tasarrufida bo‘lishi xo‘jalik munosabatlarining muhim xususiyati edi.5

Shahar iqtisodiyotida hunarmandchilik alohida ahamiyat kasb etgan. Buxoro, Samarqand, Toshkent va Balxda to‘qimachilik, kulolchilik, metallga ishlov berish, zargarlik, qurilish va boshqa kasblar rivojlangan. Buxoro, ayniqsa, sifatli matolari bilan mashhur bo‘lgan. Hunarmandlar mahsulotlarni mahalliy bozorlar uchun ishlab chiqarish bilan birga, savdogarlar orqali boshqa hududlarga ham yetkazganlar. Qishloq xo‘jaligi xomashyosi bilan hunarmandchilik o‘rtasidagi bog‘liqlik shahar va qishloq iqtisodiyotining rivojlanishiga yordam bergan.6

Shayboniylar davrida Buxoro xonligi Rossiya, Hindiston, Eron, Xuroson va boshqa hududlar bilan savdo aloqalarini olib borgan. Buxoro va Samarqand kabi

---

- *5* Davidovich, E. A. (1972). Denezhnaya reforma Kuchkunji-khana (XVI v.) // Numizmatika i epigrafika. - T. 10.

- *6* Davidovich, E. A. (1972). Denezhnaya reforma Kuchkunji-khana (XVI v.) // Numizmatika i epigrafika. - T. 10.

shaharlar karvon yo‘llari orqali turli mintaqalar bilan bog‘langan. Bozorlar, savdo rastalari va karvonsaroylar savdogarlar faoliyati uchun muhim infratuzilma yaratgan. Mahalliy to‘qimachilik mahsulotlari, metall buyumlar va boshqa tovarlar savdoda muhim o‘rin tutgan. 1558-1559-yillarda Buxoroga tashrif buyurgan Anthony Jenkinson shaharda hind savdogarlari faoliyat yuritganini qayd etgan. Savdo aloqalarining rivojlanishi Buxoroning mintaqaviy iqtisodiy markaz sifatidagi mavqeini mustahkamlagan.7

Pul muomalasi va soliq tizimi ham iqtisodiy hayotning muhim qismlari bo‘lgan. Shayboniy hukmdorlar Samarqand, Buxoro, Toshkent va boshqa shaharlarda tanga zarb qilishni davom ettirganlar. Tangalar savdo-sotiqda foydalanish bilan birga hukmdor hokimiyatini ifodalovchi vosita ham bo‘lgan. Davlat daromadlarining muhim qismini qishloq xo‘jaligi, yer-suvdan foydalanish, savdo va boshqa faoliyat turlaridan olinadigan soliqlar tashkil etgan. Ushbu mablag‘lar davlat boshqaruvi va qo‘shin xarajatlarini qoplashga xizmat qilgan. Biroq soliq yukining ortishi dehqonlar va boshqa ishlab chiqaruvchi qatlamlarning iqtisodiy ahvoliga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin edi.8

Shaharlar iqtisodiy tizimning muhim markazlari bo‘lib, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini qayta ishlash, hunarmandchilik buyumlarini ishlab chiqarish va savdoni tashkil etishda asosiy o‘rin tutgan. Buxoro siyosiy markaz sifatida rivojlangani sari uning bozor va karvonsaroylarining ahamiyati ham ortgan. Samarqand, Toshkent va Balx esa turli savdo yo‘nalishlarini bog‘lashda muhim vazifani bajargan. Shaharlar o‘rtasidagi iqtisodiy aloqalar xonlik hududida mahsulotlar almashinuvini kengaytirgan.

- *7* Davidovich, E. A. (1972). Denezhnaya reforma Kuchkunji-khana (XVI v.) // Numizmatika i epigrafika. - T. 10.

- *8* Davidovich, E. A. (1972). Denezhnaya reforma Kuchkunji-khana (XVI v.) // Numizmatika i epigrafika. - T. 10.

Shayboniylar davrida iqtisodiy taraqqiyot siyosiy vaziyat bilan ham chambarchas bog‘liq bo‘lgan. Ichki nizolar va qo‘shni davlatlar bilan harbiy to‘qnashuvlar ayrim davrlarda savdo yo‘llari xavfsizligi va ishlab chiqarishga salbiy ta’sir ko‘rsatgan. Aksincha, siyosiy barqarorlik davrlarida savdo va shahar xo‘jaligi rivojlanishi uchun qulay sharoit yaratilgan. Abdullaxon II davrida markaziy hokimiyatning mustahkamlanishi Buxoroning siyosiy va iqtisodiy mavqeini oshirishga yordam bergan.9

Shayboniylar davrida Buxoro xonligi iqtisodiyoti dehqonchilik, chorvachilik, hunarmandchilik, savdo, pul muomalasi va soliq tizimining o‘zaro bog‘liqligi asosida rivojlangan. Sug‘orma dehqonchilik iqtisodiyotning moddiy asosini yaratgan, hunarmandchilik shahar ishlab chiqarishini rivojlantirgan, ichki va tashqi savdo esa Buxoroning mintaqaviy iqtisodiy markaz sifatidagi mavqeini mustahkamlagan. Ushbu jarayonlar keyingi davrlardagi Buxoro xonligi iqtisodiy taraqqiyotiga ham ta’sir ko‘rsatgan.10

Xulosa. Shayboniylar davrida Buxoro xonligining iqtisodiy hayoti XVI asr Movarounnahr tarixidagi muhim iqtisodiy jarayonlardan birini tashkil etgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, mazkur davr iqtisodiyotining asosini sug‘orma dehqonchilik tashkil etgan bo‘lib, qishloq xo‘jaligi nafaqat aholining asosiy ehtiyojlarini ta’minlagan, balki shaharlar, hunarmandchilik va savdo faoliyati uchun zarur xomashyo hamda oziq-ovqat bazasini yaratgan. Markaziy Osiyo iqtisodiyotiga oid tadqiqotlarda ham XVI-XVII asrlarda qishloq xo‘jaligi daromad va bandlikning asosiy manbai bo‘lib qolganligi qayd etiladi.

- *9* Davidovich, E. A. (1972). Denezhnaya reforma Kuchkunji-khana (XVI v.) // Numizmatika i epigrafika. - T. 10.

- *10* Davidovich, E. A. (1972). Denezhnaya reforma Kuchkunji-khana (XVI v.) // Numizmatika i epigrafika. - T. 10.

Buxoro xonligi iqtisodiyotida yer va suv resurslari alohida ahamiyatga ega bo‘lgan. Sug‘oriladigan yerlarning unumdorligi va suv ta’minoti qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining barqarorligini belgilagan. Abdullaxon II hukmronligi davrida Zarafshon havzasi va xonlikning boshqa hududlarida sug‘orish tizimlarining kengaytirilishi hamda yangi yerlarning o‘zlashtirilishi qishloq xo‘jaligi salohiyatining oshishiga xizmat qilgan.

Shahar iqtisodiyotida hunarmandchilik va savdo muhim o‘rin egallagan. Buxoro, Samarqand va boshqa yirik shaharlarda to‘qimachilik, metallsozlik, kulolchilik, gilamchilik va boshqa hunarmandchilik turlari rivojlangan. Buxoroning savdo infratuzilmasida bozorlar, karvonsaroylar va savdo rastalari muhim vazifani bajargan. XVI asrda Buxoro shahrida markaziy chorshu mavjud bo‘lganligi, Shayboniylar davrida esa shahar bilan Rossiya o‘rtasidagi savdoning kengaygani tarixiy-arxeologik tadqiqotlarda qayd etilgan.

Ichki va tashqi savdo Buxoro xonligi iqtisodiyotining boshqa muhim yo‘nalishini tashkil etgan. Buxoro Markaziy Osiyoning quruqlikdagi savdo yo‘llari tizimida faol ishtirok etgan va XVI-XVII asrlarda uzoq masofali karvon savdosi o‘z ahamiyatini saqlab qolgan. Buxoro hukmdorlari va yirik savdogar oilalari turli hududlarga savdo vakillarini yuborganlar. Buxorodan to‘qimachilik mahsulotlari, metall buyumlar, qog‘oz, ipak va boshqa tovarlar chiqarilgan, ot va chorva mahsulotlari ham savdoda muhim o‘rin tutgan.

Pul muomalasi va soliqlar ham iqtisodiy tizimning muhim tarkibiy qismlari bo‘lgan. Shayboniylar davrida tanga zarb qilish davlatning moliyaviy va siyosiy boshqaruvi bilan bog‘liq bo‘lib, Muhammad Shayboniyxon va Kuchkunchixon davridagi pul islohotlari zamonaviy numizmatik tadqiqotlarda alohida o‘rganilgan. Soliq va boshqa majburiy to‘lovlar esa davlat xazinasini shakllantirish, boshqaruv va harbiy xarajatlarni ta’minlashda muhim manba bo‘lib xizmat qilgan.

Umuman olganda, Shayboniylar davrida Buxoro xonligining iqtisodiy hayoti qishloq xo‘jaligi, hunarmandchilik, savdo, pul muomalasi va davlat moliyasi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik asosida shakllangan. XVI asrning ikkinchi yarmida,

ayniqsa Abdullaxon II davrida, Buxoroning siyosiy mavqei bilan bir qatorda iqtisodiy va shaharsozlik faoliyati ham kuchaygan. Bu davrda amalga oshirilgan sug‘orish, savdo va qurilish ishlari keyingi Buxoro xonligi iqtisodiy taraqqiyotining muhim asoslaridan birini yaratgan.11

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Iranica. Vol. I. - New York: Encyclopaedia Iranica Foundation. Bregel, Y. (2009). Abu’l-Khayrids // Encyclopaedia
2. Burton, A. (1997). The Bukharans: A Dynastic, Diplomatic and Commercial History, 1550-1702**.** - Richmond: Curzon Press.
3. Chekhovich, O. D. (1965). Bukharskie dokumenty XIV veka**.** - Tashkent: Fan.
4. Davidovich, E. A. (1954). Denezhnaya reforma Shaybani-khana (Iz istorii sredneaziatskoy ekonomiki v XVI v.) // Materialy po istorii tadzhikov i uzbekov Sredney Azii. - Stalinabad.
5. Davidovich, E. A. (1972). Denezhnaya reforma Kuchkunji-khana (XVI v.) // Numizmatika i epigrafika. - T. 10.
6. McChesney, R. D. (1990). Central Asia XI. Economy from the Timurids until the 18th Century // Encyclopaedia Iranica. Vol. V, Fasc. 2. - P. 216-221.
7. McChesney, R. D. (1990). Central Asia VI. In the 10th–12th/16th–18th Centuries // Encyclopaedia Iranica. Vol. V. - P. 176-193.
8. Semenov, A. A. (1954). Sheybani-khan i zavoevanie im imperii Timuridov // Materialy po istorii tadzhikov i uzbekov Sredney Azii. - Stalinabad.
9. Subtelny, M. E. (1983). Art and Politics in Early 16th Century Central Asia // Central Asiatic Journal. - Vol. 27. - P. 121-148.

- *11* von Kügelgen, A. (2009). Bukhara VIII. Historiography of the Khanate, 1500-1920 // Encyclopaedia Iranica. - New York: Encyclopaedia Iranica Foundation.

10.von Kügelgen, A. (2009). Bukhara VIII. Historiography of the Khanate, 1500-1920 // Encyclopaedia Iranica. - New York: Encyclopaedia Iranica Foundation.